

ID - 1521
C - 2

1.110519168003

27-09-91

MEGEN

gemeente Megen, Haren en Macharen

BESCHERMDE STADS- EN DORPSGEZICHTEN

BESCHERMDE STADS- EN DORPSGEZICHTEN

INGEVOLGE ARTIKEL 35 VAN DE MONUMENTENWET 1988

MEGEN, gemeente Megen, Haren en Macharen

Aanvulling op de toelichting bij het besluit tot aanwijzing van Megen als beschermd stadsgezicht.

Resultaat gevoerd overleg

Overeenkomstig het bepaalde in artikel 35 (voorheen 20) van de Monumentenwet zijn de raad van de gemeente Megen, Haren en Macharen, Gedeputeerde Staten van Noord-Brabant, de Rijksplanologische Commissie en de Raad voor het Cultuurbeheer gehoord over het voorstel Megen aan te wijzen als beschermd stadsgezicht. De genoemde instanties hebben alle positief geadviseerd met betrekking tot de voorgenomen aanwijzing. In verband daarmee zijn in de begrenzing van het aangewezen stadsgezicht en in de toelichtende tekst geen wijzigingen aangebracht ten opzichte van het oorspronkelijke voorstel.

ERRATUM

In verband met de inwerkingtreding van de Monumentenwet 1988 per 1 januari 1989 dient in de plaats van "artikel 20 van de Monumentenwet" gelezen te worden: "artikel 35 van de Monumentenwet 1988". De verwijzing "artikel 37, lid 8 van de Wet op de Ruimtelijke Ordening" dient vervangen te worden door "artikel 36, eerste lid, van de Monumentenwet 1988".

BESCHERMDE STADS- EN DORPSGEZICHTEN

INGEVOLGE ARTIKEL 20 VAN DE MONUMENTENWET

1.110519168005

MEGEN

gemeente Megen, Haren en Macharen

Toelichting bij het besluit tot aanwijzing van Megen als beschermd stadsgezicht.

Het beschermde stadsgezicht omvat het op bijgevoegde kaart (Rijksdienst voor de Monumentenzorg, tekeningnummer 143 I) door een stippellijn omgrensde gebied.

Publikatie van de **Rijksdienst voor de Monumentenzorg**.

Juli 1987.

Inleiding

De kern Megen ligt aan de brabantse zijde van de Maas, ten westen van Ravenstein. De huidige ruimtelijke structuur vindt zijn oorsprong in het middeleeuwse kasteelstadje, dat aan drie zijden door de Maasdijk werd begrensd en overigens zeer eenvoudig van opzet was. In de 16de eeuw, met name gedurende de Tachtigjarige Oorlog, werden onder meer het kasteel, de stadsmuren en toegangspoorten verwoest en nadien niet meer opgebouwd. De nederzetting behield sindsdien voornamelijk een agrarisch karakter, de vestiging van een tweetal kloosters in de 17de en 18de eeuw vormde het voornaamste niet-agrarische grondgebruik. De landschappelijke situatie rondom Megen is met name door de kanalisatie van de Maas, maar ook door de aanleg van een provinciale weg in deze eeuw ingrijpend gewijzigd. De kern is deze eeuw in beperkte mate uitgebreid met voornamelijk woonhuizen. De ruimtelijke structuur in de historische kern, bepaald door twee vorkende straten gericht op de Maasdijk, is in hoofdopzet nagenoeg onveranderd gebleven. Dit gegeven vormt in samenhang met het nog in belangrijke mate historisch, met name 19de-eeuws, bebouwingsbeeld de aanleiding tot de aanwijzing van Megen als beschermd stadsgezicht ingevolge artikel 20 van de Monumentenwet.

Ontstaan en ontwikkeling

Megen ligt op een zandopduiking in het rivierkleigebied aan de brabantse zijde van de Maas. Waarschijnlijk was er, gezien enkele archeologische vondsten ter plaatse, al sprake van bewoning vóór de komst van de Romeinen. Van een continue bewoning sindsdien zijn echter geen aanwijzingen gevonden. De plaatsnaam 'Meginun' werd voor het eerst in 721-722 vermeld. Megen is misschien afgeleid van het gallo-romaanse 'Magus', dat veld of (markt)plaats betekent. (De naam Megen heeft overigens niets met Nijmegen te maken.) De hoge ouderdom van de (continue) bewoning ter plaatse is niet uitzonderlijk voor het rivierengebied. In de 12de eeuw komt de naam Megen opnieuw en sindsdien regelmatig in bronnen voor. In 1139 wordt gesproken van een kerk te Megen en in 1145 is voor het eerst sprake van het Graafschap Megen. Het Graafschap Megen, dat tot 1800 zou blijven bestaan, omvatte de kernen Megen, Haren en Teefelen. Het grondgebied ter plaatse van Megen werd bij hoog water aan drie zijden door de Maas ingesloten en bij erg hoog water ook aan de vierde zijde, als de Beerse Overlaat benut werd. De Beerse

Overlaat ten oosten van Grave zorgde tot de Maaskanalisisatie in de 20ste eeuw voor de afvoer over land van overtollig Maaswater. Deze vrij geïsoleerde ligging was uit strategisch oogpunt gunstig voor de bouw van de grafelijke burcht direct ten westen van de nederzetting in vermoedelijk de 12de eeuw. Het rivierengebied werd in die tijd in politiek opzicht gekenmerkt door de vorming van tal van kleine territoriale eenheden, waarbij de lokale machthebber de vorming van een (stedelijke) nederzetting stimuleerde. Onder invloed van de burcht lijkt de verdere ontwikkeling van Megen tot stadje te hebben plaatsgevonden. Mogelijk min of meer tegelijkertijd met de bouw van de burcht is Megen voorzien van vier toegangspoorten en waarschijnlijk ook een ommuring. Megen kreeg stadsrechten en had tevens het muntrecht. Ondanks haar ligging aan de Maas is de handel voor Megen nooit belangrijk geweest. De slechte bevaarbaarheid van de Maas en de moeilijke verbindingen over land zijn hiervan mede de oorzaak.

De ruimtelijke structuur van Megen is tot aan het verschijnen van de stadsplattegrond in de stedenatlas van Jacob van Deventer niet bekend. Op deze kaart uit circa 1560 (fotobijlage, afb. 1) is de ruimtelijke structuur van het kasteelstadje duidelijk te zien. Alleen het water van de Maas is niet aangegeven. De nederzetting is omgeven door muren en een natte gracht. Er zijn vier toegangspoorten te zien: de Maaspoort, Maasbommelsepoort, Boschpoort en de oostelijke toegangspoort met gevangentoren. Bij laatstgenoemde poort sluit de Maasdijk, waarover de weg naar Ravenstein loopt, aan op de kern. De dijk loopt verder door in noordelijke richting en voorbij de Maaspoort weer in zuidelijke richting naar de Maasbommelsepoort, de omwalling vormend. Via de Boschpoort wordt Megen ontsloten richting Den Bosch. De kasteelsituatie en een korenmolen zijn westelijk van de kern te zien. Binnen de kern zijn de extern, maar in de nabijheid van het kasteel gelegen St. Servatiuskerk en de centraal gelegen Gasthuiskapel apart aangegeven. Vorkvormig lopen twee straten, de Put- en Patersstraat, op de Maaspoort toe. Waar zij samenkomen vormen ze de enige openbare ruimte binnen de kern: de Koolmarkt. De stedelijke bebouwing is met name aan de twee bovengenoemde straten gesitueerd en heeft grote achterterreinen die tot aan de omringende dijk toe doorlopen. Verder is de kern nog vrij open en groen van karakter. De aanleg van Put- en Patersstraat met dwarsstraten, de excentrische ligging van de St. Servatiuskerk en de knik in het dijkverloop ter plaatse suggereren een planmatige uitleg, gebruik

makend van de geomorfologische situatie, waarbij de Kruisstraat als mogelijke basis gediend kan hebben. Put-, Patersstraat en 'Markt' zijn duidelijk georiënteerd op de rivier, doch van een buitendijkse haven is niets bekend.

In 1512 brak er brand in Megen uit toen Gelderse troepen het kasteelstadje op Brabant veroverden. Tijdens de Tachtigjarige Oorlog, in 1581, werd het kasteel wegens onachtzaamheid van de Spaanse bezetters door brand verwoest. Hetzelfde jaar werd Megen door de Staatse troepen overvallen en in brand gestoken. Verschillende huizen, alsmede de St. Servatiuskerk zijn toen verloren gegaan. Vermoedelijk zijn toen ook de vier toegangspoorten en de stadsmuren verwoest. De gevangentoren van de oostelijke toegangspoort is blijven staan. Het kasteel en de poorten werden niet meer herbouwd. Het Graafschap was inmiddels in buitenlands bezit gekomen. De Anthonius kapel werd in 1613 tot parochiekerk gewijd en zou tot 1872 dienst blijven doen.

Het Graafschap Megen kende een grote mate van vrijheid voor de katholieke godsdienst, het gebied was namelijk niet door Staatse troepen bezet geweest en ging later evenmin tot de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden behoren. Deze situatie had tot gevolg dat enkele katholieke instellingen zich te Megen vestigden. In de Patersstraat, tegenover de Anthoniuskapel, werd in 1648 met de bouw van het Minderbroederklooster, en een daarbij behorende kerk begonnen. De paters gaven sinds 1645 les in Megen. Buiten Megen werden in 1715 de St. Annakapel en in 1748 de kapel van de Zeven Weeën gebouwd. In 1721 vestigden de zusters Clarissen zich op het voormalige kasteelterrein. Door het verlies van hun goederen te Boxtel gingen ze vlugzout en balsem produceren om in hun onderhoud te kunnen voorzien. Sinds 1766 drijven ze een hostiebakkerij. In 1794 werd Megen door de Fransen bezet. Het Graafschap Megen hield in 1800 op te bestaan. Na de Franse Tijd kwam Megen bij de provincie Brabant.

Op het kadastrale minuutplan van Megen c.a. van na 1822 (fotobijlage, afb. 2) is te zien dat het stratenplan en het bebouwingspatroon in hoofdzaak ongewijzigd zijn gebleven ten opzichte van dat op de kaart van Jacob van Deventer. Het kasteel en de toegangspoorten zijn verdwenen, alleen de gevangentoren staat er nog. Op het voormalige kasteelterrein is het nonnenklooster aangegeven. Op de plaats waar de St. Servatiuskerk stond ligt sindsdien een kerkhof (in 1853 werd daar het graf van Graaf Brimeu ontdekt, ter ere van wie toen

een standbeeld werd opgericht). Van de Patersstraat naar de dijk, langs het patersklooster, loopt nu een steegje, de Paters Gast. Min of meer ter hoogte van deze Paters Gast, tussen Paters- en Putstraat, liggen aan weerszijden onbebouwde percelen, die zo een doorsteek vormen. De huidige doorsteek is door wijziging in de bebouwingssituatie breder. Volgens een beschrijving uit 1846 telde Megen destijds 113 huizen en 800 inwoners. De meeste inwoners vonden hun bestaan in de landbouw. Tevens waren er twee bierbrouwerijen, een leerlooierij en een korenmolen. Eén maal per jaar werd er een koolmarkt gehouden.

De topografische en militaire kaart (fotobijlage, afb. 3) uit 1852 en de kaart uit de gemeente-atlas van Kuiper uit 1865 (fotobijlage, afb. 4) laten globaal een zelfde ruimtelijke structuur zien als die op het kadastrale minuutplan. De kaart uit de gemeente-atlas van Kuiper laat tevens de strang (dode arm) van de Oude Maas zien, die langs de Maasdijk tot onder aan Megen ligt. De molen werd kort na het verschijnen van de Kuiperkaart verplaatst. In 1872 werd de Anthoniuskapel aan de Kerkstraat gesloopt. In hetzelfde jaar werd de nieuwe parochiekerk aan de Kerklaan in gebruik genomen. Op de plaats van de kapel werd het nieuwe gymnasium gebouwd, waardoor de Kerk Gast verloren ging. De openbare ruimte vóór het gymnasium, op de hoek met de Patersstraat, heette daarna toepasselijk 'Latijns Area'. In 1896 werd het nonnenklooster met een nieuwe kapel uitgebreid.

In 1913 brandden er een aantal huizen aan de Kapelstraat af. Tevens verdween het café op de hoek van de Kruisstraat en Kippstraat. De hierdoor vrijgekomen ruimte bleef na de bouw van het nieuwe stadhuis in 1938 onbebouwd en als plein ingericht. Op dit plein werd het standbeeld van Graaf Brimeau geplaatst, waarnaar het plein zijn naam kreeg. Bij het afsnijden van de Maasbocht direct ten noorden van Megen in het kader van de Maaskanalisation kwam het veerhuis in 1935 bij het grondgebied van het gelderse Appelteren. Aan de noordwestzijde van Megen werd een nieuwe Maasdijk aangelegd. De tussen de oude en nieuwe Maasdijk gelegen gronden werden als sportvelden in gebruik genomen.

In de jaren zestig werd de provinciale weg direct ten oosten van Megen aangelegd. Megen is geleidelijk verder naar het zuiden toe uitgebreid met woningbouw. Binnen de kern heeft zich in beperkte mate vervangende nieuwbouw voorgedaan. In de jaren zeventig werd het bejaardentehuis Maashorst aan de Kerklaan gebouwd.

Huidig ruimtelijk karakter

Het huidige ruimtelijk karakter van Megen wordt nog in belangrijke mate bepaald door het middeleeuwse stratenplan en het historische bebouwingsbeeld. Door de omvang van het stadje, de weinig compacte ruimtelijke structuur en de aard van de bebouwing vormt Megen een duidelijk voorbeeld van een reeds in een vroeg stadium tot stilstand gekomen stedelijke ontwikkeling.

De historische kern van Megen wordt aan de oost-, noord- en noordwestelijke zijde begrensd door de (Oude) Maasdijk. Westelijk van de historische kern ligt het nonnenklooster op het voormalige kasteelterrein. Noordwestelijk van de historische kern, tussen de Oude Maasdijk en de Nieuwe Maasdijk liggen sportvelden. In zuidelijke richting is er een geleidelijke overgang, zowel in ruimtelijke structuur als in het bebouwingsbeeld, via de Kapelstraat naar de nieuwbouwstraten van Megen. Megen wordt in westelijke richting ontsloten via de Oude Maasdijk naar Lith. In oostelijke richting loopt de Maasdijk naar Ravenstein. Vlak buiten de bebouwde kom vindt de Maasdijk aansluiting op de noord-zuid lopende provinciale weg Rhenen-Oss, waarin opgenomen het veer tussen Megen en Appelteren.

Van een duidelijk centrum binnen de historische kern is geen sprake. Vorkvormig lopen de Dr. Baptiststraat (voormalige Putstraat) en de Kloosterstraat (voormalige Patersstraat), beide met de Kruisstraat als basis, naar de plaats van de voormalige Maaspoort. Waar deze twee straten samenkomen, vormen zij een driehoekige pleinvormige ruimte, de Koolmarkt. Andere pleinvormige ruimten binnen de historische kern zijn het Broeder Everardusplein (voormalige 'Latijns Area') en het Graaf Brimeuplein. Min of meer dwars op de Dr. Baptiststraat en de Kloosterstraat lopen twee steegjes naar de dijk, de Dwarstraat en de Patersgas. Tussen de Dr. Baptiststraat en de Kloosterstraat loopt de Kerkstraat. Door het onbebouwd zijn van twee achter elkaar liggende kavels is er tevens tussen deze twee bovengenoemde straten nog een doorkijk. Deze fungeert echter niet als straat; zij is met gras begroeid en er staan hekjes voor. De straatprofielen worden over het algemeen gekenmerkt door een traditionele driedeling met molgoten.

De historische schaal en verkaveling zijn nog in belangrijke mate bepalend voor de bebouwing van de historische kern. De bebouwing concentreert zich met name aan de Dr. Baptiststraat, Kloosterstraat, Kruisstraat en Kerkstraat en heeft een overwegend 19de-eeuws karakter. De bovengenoemde straten zijn aan weerszijden

min of meer aaneengesloten bebouwd, zodat er over het algemeen sprake is van een besloten karakter. Op een enkele uitzondering na staan de panden direct aan de straat. Sommige panden zijn teruggebouwd en hebben voortuinen. De breedte van de panden varieert van drie tot vier vensterassen. De hoogte van de panden is in de regel twee bouwlagen onder een met pannen gedekte kap. De nok staat afwisselend evenwijdig aan dan wel in de vorm van een schilddak, loodrecht op de straat. De wisselende kapvorm en de goothoogten resulteren in een gevarieerd bebouwingsbeeld. De gevels zijn over het algemeen van schoon metselwerk, in een donkere of rode baksteen. Opmerkelijk in het bebouwingsbeeld zijn de middeleeuwse Gevangentoren, het ommuurde en omgrachte nonnenklooster op het voormalige kasteelterrein, het ommuurde patersklooster, het voormalige gymnasium (1884), de parochiekerk (1872) en het stadhuis (1938). De historische kern heeft voornamelijk een woonfunctie. Verzorgende functies of bedrijvigheid komen er nauwelijks voor. Het bebouwingsbeeld herinnert op een aantal plaatsen ten gevolge van de voormalige stadsboerderijen en schuren nog aan de agrarische functie in het verleden.

Openbaar groen komt er binnen de historische kern voor in de vorm van lindebomen op de Koolmarkt en het Graaf Brimeuplein. Aan de Dr. Baptiststraat staan lindebomen waar de bebouwing teruggelegd is ten opzichte van de historische rooilijn. Min of meer op de plaats van de voormalige Maaspoort staat een oude kastanje. Op het Graaf Brimeuplein staat het standbeeld van die graaf. Doordat aan twee zijden een naar het plein gekeerde bebouwing ontbreekt, is er evenwel niet zo zeer sprake van een plein dan wel van een als plein ingerichte onbebouwde ruimte. Het talud van de Maasdijk is met gras begroeid en aan de noordwestzijde van de kern, waar zij de Oude Maasdijk heet, met bomen beplant. Particulier groen is er in de vorm van als moestuinen ingerichte diepe achtertuinen behorende bij de bebouwing aan de westzijde van de Dr. Baptiststraat en oostzijde van de Kloosterstraat. Deze tuinen lopen door tot aan de dijk. Vanaf de Maasdijk is er, mede vanwege haar hogere ligging, een goed zicht mogelijk op bovengenoemde diepe achtertuinen en bebouwing. De Kruisstraat en Koolmarkt vertonen bij hun aansluiting op de Maasdijk een sterke stijging. De steegjes Patersgas en Dwarstraat hebben aldaar een trapje. De lagere ligging van de kern binnen de Maasdijk geeft het stadje een besloten karakter. Dit besloten karakter staat in contrast met het

ruime zicht vanaf de dijk, over de provinciale weg heen, op het landelijke gebied ten oosten van Megen. Naar het noorden toe, aan de overzijde van de gekanaliseerde Maas, domineren kampeerterreinen, ontzandingen in de voormalige Maasbocht en de industrie van Appeltern. De aanplant rondom de sportvelden, gelegen tussen de Oude en Nieuwe Maasdijk, belemmert het zicht in die richting op het daarachter liggende landelijk gebied. De middeleeuwse gevangentoren domineert de ingang tot de historische kern van Megen vanuit oostelijke richting.

Op de als bijlage toegevoegde historisch-ruimtelijke waarderingkaart (Rijksdienst voor de Monumentenzorg, kaartnummer 143 II) zijn de historische structuur en beeldwaarde van Megen in hoofdlijnen weergegeven.

Te beschermen gebied

Bij de bescherming van het stadsgezicht Megen ligt het accent op de gave historisch-ruimtelijke structuur van de stadskern. De Maasdijk vormt een duidelijke fysieke en historische begrenzing van de historische kern. Aan de westzijde bepalen de Oude Maasdijk en het voormalige kasteelterrein de begrenzing. Aan de zuidzijde van de historische kern, waar geen dijk loopt, is de grens gelegd door de Kerklaan en de Walstraat. Dit is mede bepaald op basis van historisch kaartmateriaal en het huidige bebouwingsbeeld. De begrenzing van het stadsgezicht is weergegeven op kaartnummer 143 I.

Rechtsgevolg aanwijzing

Ter effectuering van de bescherming van het aangewezen stadsgezicht moet ingevolge artikel 37, lid 8 van de Wet op de Ruimtelijke Ordening een bestemmingsplan ontwikkeld worden. De toelichting bij de aanwijzing tot beschermd stadsgezicht kan wat het beschermingsbelang betreft als uitgangspunt dienen.

Doel van de aanwijzing is de karakteristieke, met de historische ontwikkeling samenhangende structuur en ruimtelijke kwaliteit van het gebied te onderkennen als zwaarwegend belang bij de verdere ontwikkeling binnen het gebied. De aanwijzing beoogt op die wijze een basis te geven voor de verdere ruimtelijke ontwikkeling die inspeelt op de aanwezige kwaliteiten, daarvan gebruik maakt en daarop voortbouwt.

Geraadpleegde literatuur:

Aa, A.J. van der
Aardrijkskundig Woordenboek der
Nederlanden. dl. VII. Gorinchem,
1846.

Elisabeth, M.
'200 jaar hostiebakkerij Megen'.
Overdruk uit Neerlandia Geraphica,
XXXVI (1966).

*Elisabeth, M.; Kuiper, G.J.M.;
Sauren, E.U.S. en Sluijters, J.M.J.F.A.*
Het Graafschap Megen. dl. 1.
Megen, 1971.

Kok, P.D. de
'Het Graafschap Megen', Brabantia
III (1954) 34-39.

Kok, P.D. de
'Megen, Macharen en Haren',
Brabantia III (1954) 12-15.

Moerman, H.J.
Nederlandse plaatsnamen. Brussel,
1956.

Poot, P. de
'Pottebakkersgereedschap uit de
ijzertijd', Brabants Heem XXVII
(1975) 28-29.

Steeh, A.
Monumentenatlas van Nederland.
Zutphen, 1985.

Ulijn, G.H.J.
Megen in oude ansichten. Zaltbom-
mel, 1971.

Verbeek, B. en Heijer, M.
Drie eeuwen klooster en gymnasium
van Megen. Amsterdam, 1946.

Colofon:

Uitgave van de Rijksdienst voor de
Monumentenzorg, Zeist.

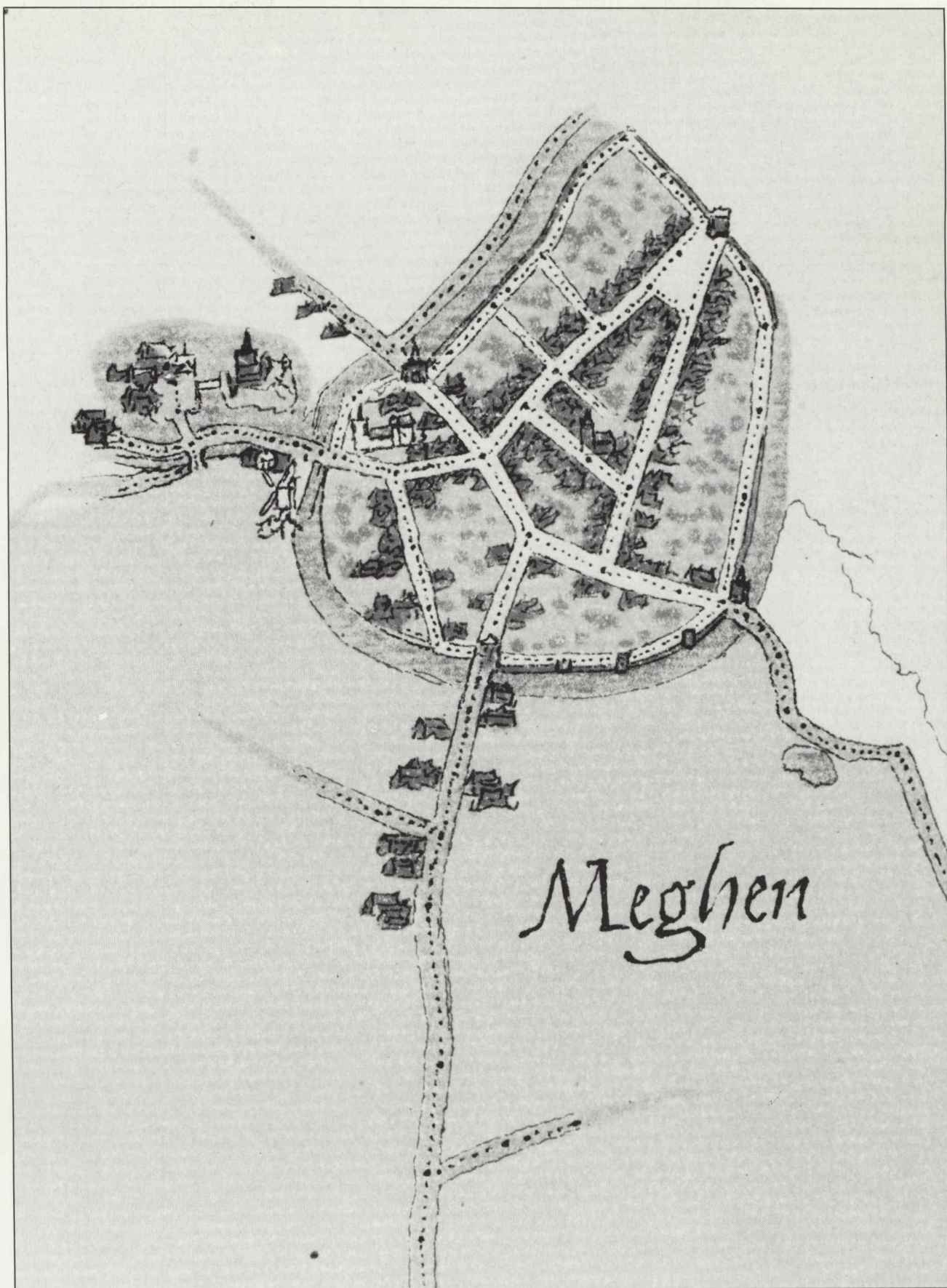
Historisch-geografisch en stede-
bouwkundig onderzoek:
Geojoch (drs. J. Hollestelle), Utrecht.

Foto's:
Dienst van het Kadaster en de
Openbare Registers, Apeldoorn (afb.
2);
Rijksdienst voor de Monumentenzorg,
Zeist (afb. 1, 3, 4, 5, 6);
Topografische Dienst, Emmen
(omslag).

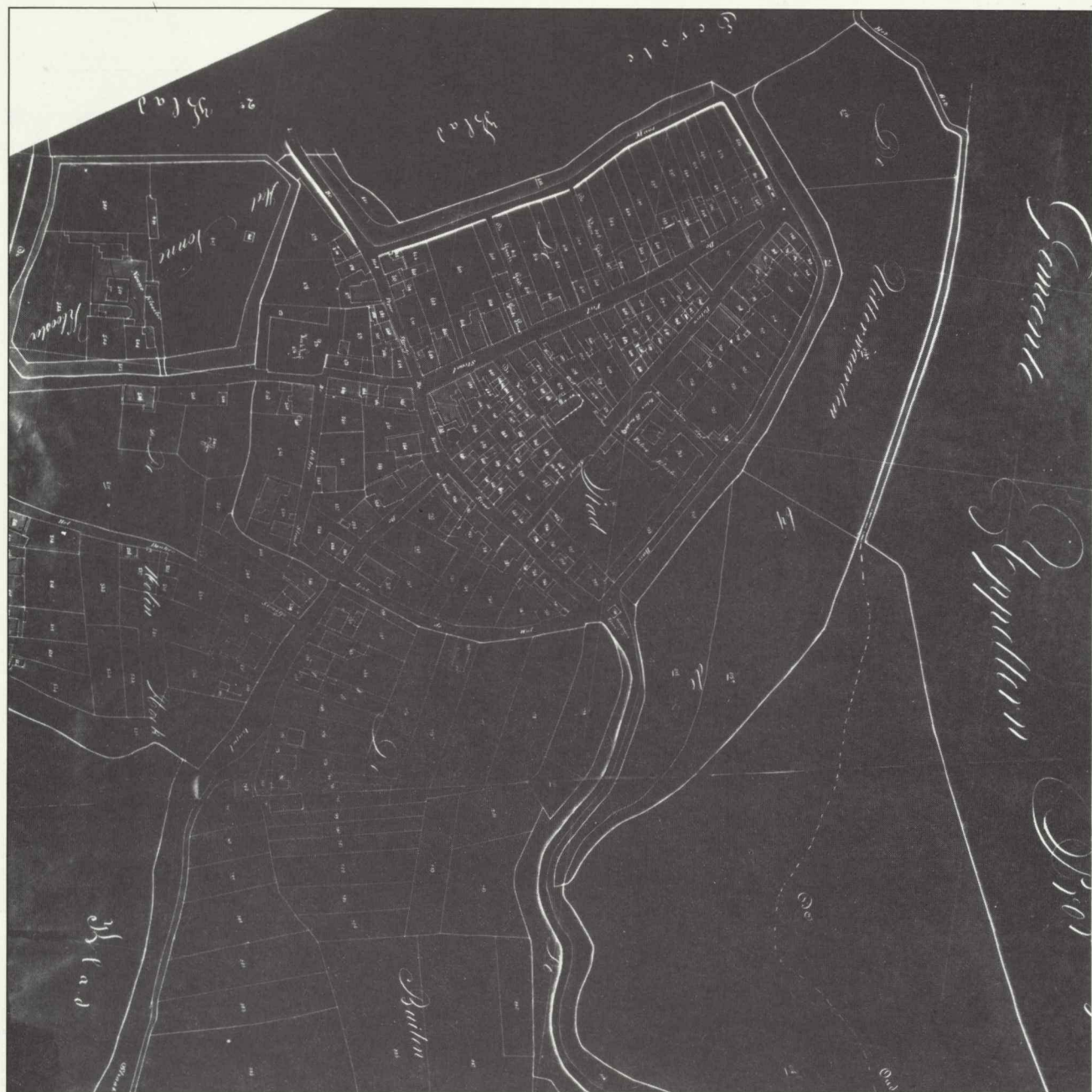
Kaarten:
Studio Ineke van der Burg, Bilthoven.

Verkoopprijs f 10,-.
Deze publikatie is schriftelijk of
telefonisch te bestellen bij het
Distributiecentrum DOP
Postbus 20014
2500 EA 's-Gravenhage.
Telefoon: 070-78 98 80.
Onder vermelding van bestelnummer
of ISBN 90 346 1202 3.

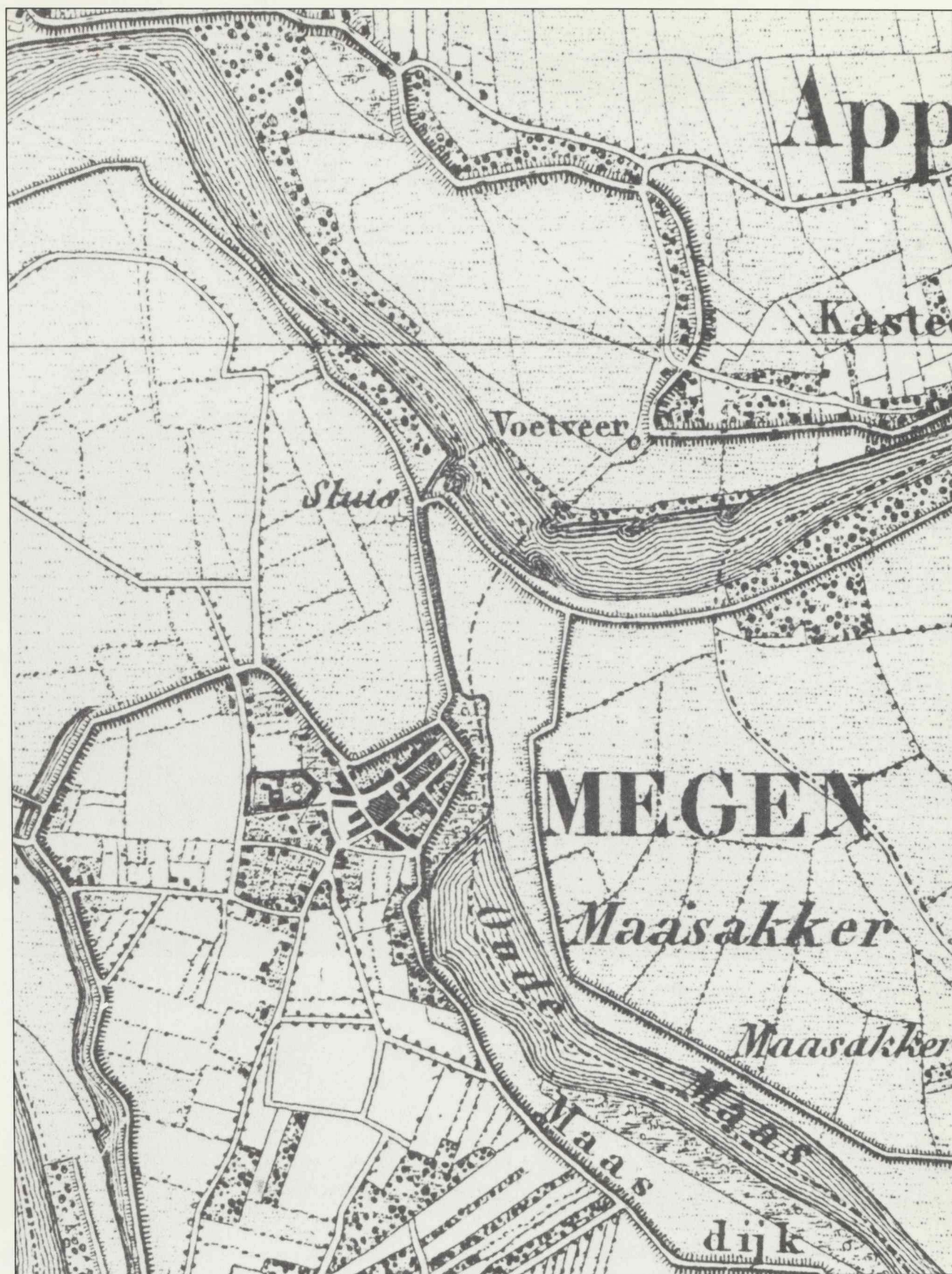
Druk:
Staatsdrukkerij, 's-Gravenhage.

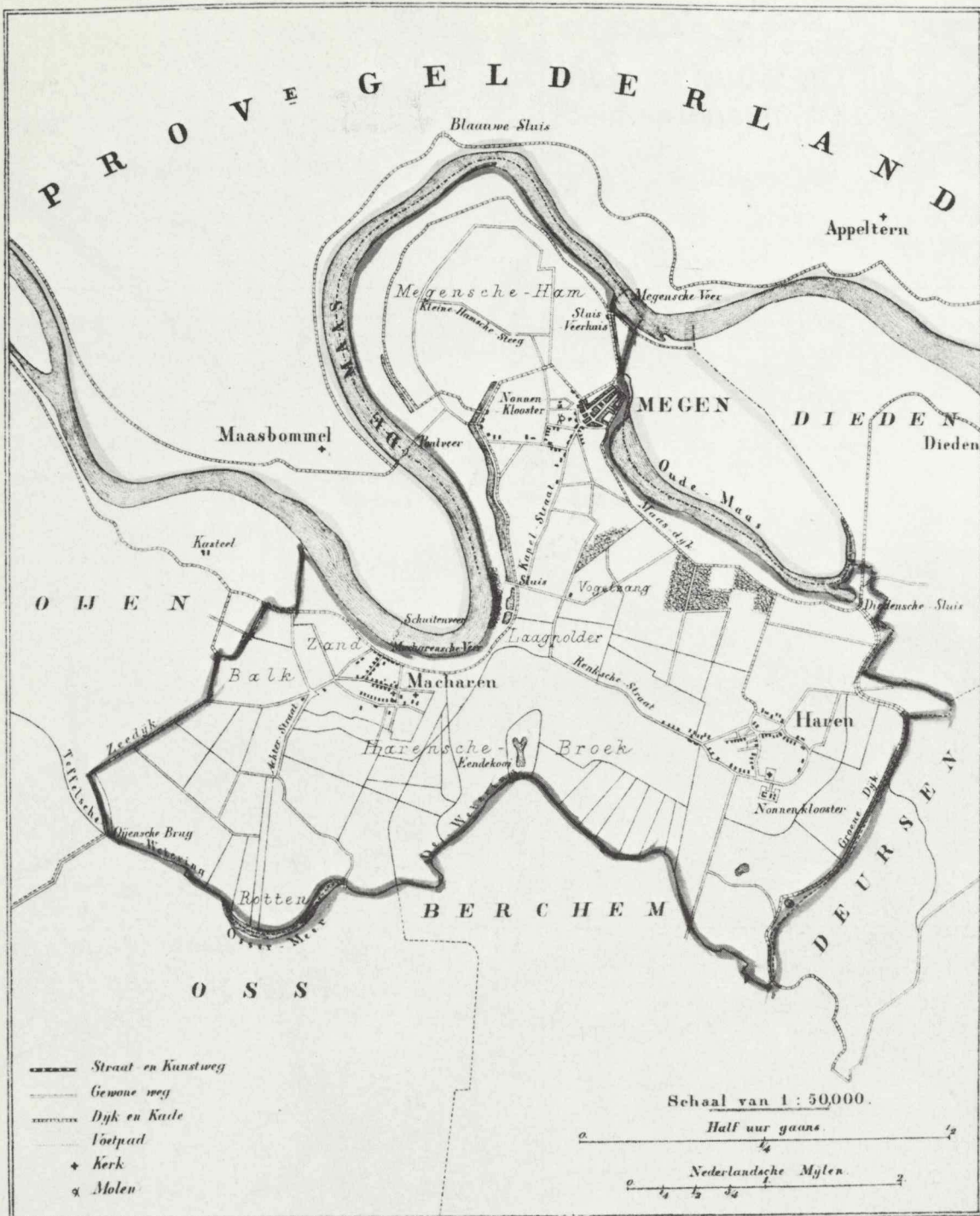
Afb. 1. J. van Deventer, Plattegronden van Nederlandse steden in de 16de eeuw, blad Megen, 1916 (facsimile herdruk van ca. 1560).

Afb. 2. Kadastraal Minuutplan gemeente Megen c.a. na 1822, fragment.

Afb. 3. Topographische en Militaire Kaart van het Koninkrijk der Nederlanden, 1973 (facsimile herdruk van 1852), blad 39, fragment.

1865.

1621 Bunders. 1850 Inwoners.

Uitgave van Hugo Suringar te Leeuwarden.

Afb. 4. J. Kuyper, Gemeente-atlas van Nederland, 1865, provincie Noord-Brabant, gemeente Megen.

Afb. 5. Topografische Kaart van het Koninkrijk der Nederlanden, schaal 1 : 25 000, blad 39 G, terreininformatie 1980, fragment.

Afb. 6. Historisch-ruimtelijke waarderingskaart, 1986.

